

SUDBINA MAJORA ATERTONA I SAVEZNIČKE MISIJE „HIDRA“ 1942. GODINE: IZMEĐU JUGOSLOVENSKE LITERATURE I BRITANSKIH IZVORA

Dr Ratomir Milikić*

APSTRAKT: *U radu se analiziraju britanski dokumenti o nestanku majora Terensa Atertona, vođe savezničke misije Hidra na prostoru okupirane Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1942. godine. Dati su pregled i uporedna analiza posleratne jugoslovenske istoriografije o sudbini te britanske misije. Autor prati proces nastanka i razvoja mita o Atertonu u komunističkoj istoriografiji, ukazujući na to da ta verzija nema uporište u stvarnim dešavanjima, kako kada je reč o osnovnom podatku misije, tako ni kada je reč o odgovornosti za nestanak i verovatnu pogibiju njenih članova.*

KLJUČNE REČI: Aterton, misija „Hidra“, SOE, Draža Mihailović, Partizanski pokret, Tito, Jugoslavija

Jedno od najopštijih mesta u istoriografiji Drugog svetskog rata u Jugoslaviji predstavljala je teza da je neuspehu drugu britansku misiju vođenu u februaru 1942. godine, koju je predvodio major Terens Aterton (*Terence Atherton*)¹, i koja je pobešla od Glavnog štaba NOP i samog Josipa Broza Tita, posle nekoliko meseci boravka kod

* Naučni savetnik, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6412-3796>; E-mail: rasamilikic@gmail.com

¹ Terens Aterton (1903–1942?) je bio britanski novinar, dopisnik više londonskih listova iz Kraljevine Jugoslavije tokom međuratnog perioda i vlasnik i urednik dva lista koja su izlazila u Beogradu na engleskom jeziku. Bio je oženjen muslimankom iz Bosne, koja je, kao i on, prešla u katoličanstvo, da bi se 1941. u Kairu oženio drugi put, ovaj put jednom Poljakinjom. Postao je svetski poznat kada je u aprilu 1941. godine u čamcu, zajedno sa nekoliko kolega, uspeo da pobege iz Crne Gore pred italijanskom vojskom. Nasuprot uvreženom mišljenju, na osnovu britanskih dokumenata se vidi da on pre rata nije radio za britansku obaveštajnu službu, već je u nju stupio tek krajem 1941. godine u Kairu. Njegovom angažovanju su se protivili izvesni britanski obaveštajni krugovi, ali je prevagnulo mišljenje da je njegovo poznavanje prilika u okupiranoj Jugoslaviji važnije od njegove nepouzdanosti u profesionalnom pogledu i činjenice da mu se uspešnim učešćem u ovakvoj misiji kasnije otvaraju velike mogućnosti kao novinaru.

njih u Foči, sustigla „gramziva zločinačka ruka“ lokalnog četničkog četovođe Spasoja Dakića. Navodno, Dakić je u nekoj pećini oduzeo život dvojici britanskih oficira, zarad nešto zlata i vojne opreme koju su posedovali. Koliko god da je ta biblijska parabola sa trideset Judinih srebrnjaka dobro delovala u komunističkoj historiografiji, omogućavajući da se nestanak savezničke misije na tromeđi Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore pripiše zločinima „starog režima“ i „četničkih kvislinga“, mi ćemo u ovom radu razmotriti argumente koji bacaju drugačije svetlo na taj događaj, i povući paralele sa nekim drugim dešavanjima i nestancima savezničkih oficira, koji su po pravilu bili vezani za NOP. Pažljivom analizom podataka mogu se uočiti neke zakonitosti koje do sada nisu bile razmatrane u naučnoj literaturi. Istovremeno, u radu ukazujemo na pojedine nedoslednosti vezane za misiju Hidra koje su bile dominantne u historiografiji poslednjih decenija, a vezane su za zadatke te misije (nije postojala neposredna naredba za odlazak kod generala Mihailovića), kao i na izvesne podatke vezane za hronologiju misije (bilo je u planu da ona otpočne krajem 1941. godine); osim toga, misija je izvorno trebalo da ima četvoricu, a ne trojicu članova.

U radu se prvenstveno koriste arhivska dokumenta britanske provenijencije, nastala tokom Drugog svetskog rata i neposredno nakon njega, kao i saznanja koja je SOE² prikupila o misiji Terensa Atertona na osnovu iskaza retkih svedoka koji su mogli da iznesu svoja svedočenja savezničkim snagama u Italiji. Zbog značaja, odlučili smo se da ih detaljno predstavimo u ovom radu.³

Sudbina majora Atertona u početku je bila jedan od najvažnijih prioriteta britanskih vlasti i o tome je traženo objašnjenje od novih, komunističkih vlasti u Beogradu, već od kraja 1944. godine; ta informacija je tražena i od samog Josipa Broza Tita. U radu se prati proces kroz koji se inicijalno veoma sveden odgovor novih, jugoslovenskih vlasti, koji je po oceni britanske strane bio „nezadovoljavajući i nemušt“, u narednim decenijama postepeno razvio u ceo jedan mit, potkrepljen desetinama „svedočenja“, koja su listom podržavala te nove, zvanične stavove.⁴ Za istoričara je dragoceno

---

² SOE – *Uprava za specijalne operacije* je organizacija koja je u ratnim uslovima objedinila nekoliko britanskih tajnih službi, kako bi se što uspešnije bavile obaveštajnim radom, radom iza neprijateljskih linija i sabotazama. Posle pada Francuske, SOE je u julu 1940, po nalogu premijera Vinstona Čerčila, osnovao Hju Dalton (Hugh Dalton), ministar ratne privrede. SOE je bila posebno aktivna u okupiranim i neutralnim zemljama, gde je, pored toga što je u njih slala britanske državljane, imala i razvijenu saradnju sa pokretima otpora. Naročito se angažovala u Francuskoj, Jugoslaviji i Grčkoj.

³ Autor želi da iskaže posebnu zahvalnost Bojanu Pajiću, istoričaru iz Melburna, bez čije nesebične pomoći ne bi bio u mogućnosti da ovde prezentuje veći deo dokumenata iz Nacionalnog arhiva Velike Britanije (TNA).

⁴ Godine 1986, reditelj Sava Mrmak je, prema scenariju Siniše Pavića, za TV Sarajevo snimio seriju od tri epizode „Misija majora Atertona“ u kojoj je pokušao da na, za to vreme iznenađujuće realističan način, predstavi rad te misije na prostoru Crne Gore i Bosne, kao i da nagovesti tragični kraj njenih britanskih članova. SUBNOR, druga boračka udruženja i pojedinci su odmah nakon emitovanja serije u medijima započeli burnu kampanju, nezadovoljni zbog nedovoljno povoljnog prikaza partizana u toj seriji. Tu se javio veći broj neposrednih i posrednih „svedoka“ koji su iznosili svoje viđenje Atertonovih kontakata sa komunističkim rukovodiocima. Nakon talasa burnih reagovanja dnevni list *Politika* objavljuje veoma detaljan feljton u 16 nastavaka (21. maj–5. jun 1986. godine). Autor feljtona Mišo Leković, naučni saradnik Vojnoistorijskog instituta, nastojao je da rekonstruiše rad i nestanak članova misije „Hidra“. Uprkos izvesnoj jednostranosti i publicističkom tonu, Leković u nekim važnim elementima odstupa od stereotipa koji su vladali u tadašnjoj historiografiji i za nestanak i smrt Atertona i O'Donovana ne optužuje direktno Mihailovića, već isključivo Spasoja Dakića.

iskustvo da prvo posmatra kako se nadograđuje, prepisuje i dopunjuje ceo jedan mit koji u svom konačnom obliku postaje zvanični narativ, i da potom bude u prilici da prouči izvornu arhivsku građu čiji je jedan istrgnuti deo poslužio kao nukleus tog mita, ali da u isto vreme ima uvid i u autentične arhivske dokumente koji u potpunosti negiraju tvrdnje na kojima navedeni mit počiva. Pođimo redom.

***

Nakon Aprilskog rata i kapitulacije Vojske Kraljevine Jugoslavije, britanska kolonija je pokušala da se evakuiše sa okupirane teritorije Kraljevine. Njih su pratili i neki podanici drugih savezničkih zemalja koje je rat zatekao na tim prostorima. I prilikom evakuacije, britanski podanici su se kretali u nekoliko grupa, pretežno prema jadranskoj obali, a najveća grupa se uputila u Bokokotorski zaliv.⁵ Najizloženiji među njima su uspeli da se evakušu hidroavionima koje su poslale britanske snage, dok su ostali uzalud čekali dolazak britanskih brodova i podmornice, da bi ih nedugo potom zarobile i internirale italijanske jedinice. Jedini iz te grupe, koji je na svoju ruku izbegao zarobljavanje, bio je britanski novinar, dopisnik iz Kraljevine Jugoslavije, Terens Aterton. On je zajedno sa dvojicom američkih novinara uspeo da u malom čamcu, koji su kupili na obali kod Budve, izbegne zarobljavanje u Crnoj Gori i da posle veoma uzbuđljivog i opasnog putovanja, na kome su se mimoilazili sa italijanskim ratnim brodovima, otplovi do Grčke, gde su se ukrcali na poslednje britanske transporte koji su evakuisali vojsku iz Grčke.⁶

Stigavši na Bliski istok, Aterton je počeo opet da radi kao dopisnik nekoliko britanskih medija, a pre svega londonskog dnevnog lista *Dejli Mejl (Daily Mail)*. Pored toga, ubrzo se stavio i u službu SOE, čiji se centar nalazio u Kairu, ali o tom angažmanu nije obavestio svoje novinske poslodavce u Londonu.⁷

I oko njegovog iznenadnog angažovanja za SOE postoji dosta bogata arhivska građa, iz koje se može videti da je do toga došlo krajem 1941. godine i da su mišljenja pojedinih sektora britanske obaveštajne službe pritom bila veoma podvojena: kretala su se u širokom dijapazonu, od izuzetno pozitivnih stavova o Atertonu kao čoveku koji je već stekao oreol hrabrog avanturiste nakon uspešne samostalne evakuacije iz okupirane Jugoslavije i odličan je poznavalac jugoslovenskih prilika, do suprotnih karakteristika koje su dali londonski organi SOE, u kojima je on predstavljen kao rđav novinar, bez ikakvih moralnih skrupula, kome je novac na prvom mestu. U tim karakteristikama postavljalo se pitanje da li će biti lojalan SOE ili će probati da sa terena bude istovremeno i dopisnik londonskih medija.⁸

⁵ Videti više u: Ratimir Milikić, „Evakuacija britanskog poslanstva u Kraljevini Jugoslaviji iz Boke Kotorske u aprilu 1941. godine“, *Istorija 20. veka*, br. 1, (2023), 83–98.

⁶ O Atertonovoj evakuaciji iz okupirane Kraljevine Jugoslavije, pisalo je već početkom maja 1941. godine više svetskih medija. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/55837979> (Pristupljeno: 26. 7. 2022.).

⁷ Ta činjenica je kasnije uzrokovala izvesne probleme s kojima se SOE suočavala u prikriivanju svojih operacija, što je za posledicu imalo teškoće u odnosima sa medijskim kućama u Velikoj Britaniji. U ovom konkretnom slučaju, Atertonov nestanak je trebalo nekako objasniti njegovim medijskim poslodavcima, a to nije bilo lako.

⁸ The National Archives London (TNA), Records of Special Operations Executive (HS) 9-59-3.

Do tada se u okupiranoj Jugoslaviji od britanskih oficira nalazio samo kaptan Bil Hadson (*Duane Bill Hudson*), koji je upućen podmornicom 1941. godine sa nekoliko jugoslovenskih oficira. Hadson, koji je pre rata u Kraljevini Jugoslaviji radio kao inženjer, nije se najbolje snalazio na terenu, pokušavajući da se meša u političke odluke Mihailovića i donekle favorizujući partizanski pokret. Zato je došlo i do zahlađenja odnosa između Mihailovića i Hadsona, ali je Hadson, ne više kao šef savezničke misije, ostao uz Mihailovića sve do 1944. godine.

U vreme Ustanka u Srbiji, u novembru 1941. godine, SOE u dogovoru sa Jugoslovenskom vladom u emigraciji organizuje, bez mnogo prethodnih priprema, tri obaveštajne misije koje je po hitnom postupku trebalo na različite načine uputiti iza neprijateljskih linija u Jugoslaviju.⁹ Njihova zona delovanja bila je Dalmacija, Crna Gora i Bosna. U pitanju su bile misije pod šifrovanim imenima: *Henna*, *Hydra* i *Disclaim*. Misiju *Henna* sačinjavali su isključivo pripadnici Vojske Kraljevine Jugoslavije (JKV), poručnik Stanislav Rapotec i radio-telegrafista Stevan Šinko. Predviđena oblast delovanja misije bila je Dalmacija, Hrvatska i Slovenija. Misija je započeta iskrcavanjem članova na Mljetu 27. januara 1942. godine. Iako joj je zakazala radio-veza, to je bila jedna od najuspešnijih savezničkih misija, jer je poručnik Rapotec uspeo da prikupi veoma sadržajne i važne informacije iz zemlje, uključujući i one u stanju u Hrvatskoj, pre svega o genocidu nad Srbima, pa je, došavši u Istanbul, o tome informisao jugoslovenske i britanske vlasti.¹⁰ Radio-telegrafista Šinko ostao je u Splitu uz ostarelog vojvodu Iliju Birčanina i JVuO, da bi 1943. godine, posle sloma Italije, prebegoao saveznicima, preko Jadrana.

Istom podmornicom, Torn (*Thorne*), 4. februara 1942. iskrcana je većina članova misije Hidra ispred Perazića Dola u Crnoj Gori. Tada su na okupiranu obalu stupili major Aterton, kaplar Patrik O'Donovan (*Patrick O'Donovan*), kao radio-operater, i jugoslovenski oficir, vazduhoplovni poručnik Radoje Nedeljković. Aterton je odlučio da se četvrti član misije, narednik JKV Đekić ne iskrcava na obalu, jer je procenio da nije spreman za misiju.

Najgore je prošla misija *Disclaim*, koja je bila izbačena padobranima 5. februara iznad Romanije, kod Sarajeva. Misiju su sačinjavali Britanci, major Kevin Eliot (*Kevin Elliot*) i kaplar Robert Čapman (*Robert Chapman*), te pripadnici Vojske Kraljevine Jugoslavije, poručnik Pavle Crnjanski i narednik Miljković. Hrvatska vojska ih je sve uhapsila već 7. februara i predala nemačkim vlastima, koje su ih nakon ispitivanja, uputile u zarobljeničke logore.¹¹ Četvrta misija koja je opet trebalo da bude mešovitog sastava nije se ni zaputila na teren, iako je prvobitno bilo predviđeno da se i oni spuste padobranima na prostor planine Durmitor. Ta nesuđena misija nosila je naziv *Desirable* i bilo je planirano da je predvodi britanski major G. H. Hed (Head), koji je sa Bejljem pre rata vodio britansku agenturu u Kraljevini Jugoslaviji.¹²

⁹ Do sada nepoznati podatak o hronologiji rada britanskih misija na prostoru okupirane Jugoslavije može se naći u arhivi SOE. Prvobitno je bilo planirano da misije „Hena“ i „Hidra“ krenu put Jugoslavije dosta ranije. Tako su napustile Maltu 22. novembra 1941. u podmornici, ali je podmornica opozvana na pola puta, zbog iznenadnog pogoršanja ratne situacije za saveznike na Bliskom istoku, pre svega u Libiji. William Mackenzie, *The Secret History of S.O.E* (London: St. Ermin's Press, 2000), 126.

¹⁰ Videti više: Stevan K. Pavlović, „Misija Stanislava Rapoteca u Jugoslaviji 1941–1942“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 2, (1997).

¹¹ Srpski deo misije je poslat u oficirski logor Osnabrik, VI C.

¹² William Mackenzie, *n. d.* 29, 127.

O preciznim uputstvima za svaku od ove tri misije nema sačuvanih podataka, pa se mogu samo naslutiti njihovi zadaci.¹³ Dok se za Henu, koja je doduše isključivo jugoslovenska misija, znaju izvesne instrukcije, dotle se za druge dve misije one samo delimično mogu pretpostaviti. Tako se za misiju Hidra navodi da je imala zadatak da stupi u kontakt sa jedinicama generala Mihailovića (ali ne nužno i sa njim samim) pošto se i on tada nalazio u jugozapadnoj Srbiji u području naslonjenom na Crnu Goru. Bitanski dokumenti upućuju na to da je misija trebalo da utvrdi šta se desilo sa kapetanom Hadsonom, jer je izostala radio-veza i sa njim i sa Mihailovićem, ali se među zadacima pominje i mogući ostanak u priobalju Crne Gore, te stvaranje svojevrstne zone za prihvatanje narednih savezničkih misija. Zna se takođe da je od te tri misije, upravo Atertonu bio poveren najveći novčani iznos u italijanskim lirama, kao i u zlatnicima.¹⁴

Iako nedostaju arhivski podaci o potpunoj svrsi i nadležnosti tri misije koje su i istom periodu bile upućene na prostor okupirane Jugoslavije, nešto o njima se može osnovano pretpostaviti iz dela dokumentacije o samom Atertonu.¹⁵ Iz interne komunikacije unutar SOE oko položaja Atertona koji je za potrebe misije Hidra aktiviran u vojnom činu majora, može se zaključiti da bar ta misija nije trebalo dugo da traje, da je trebalo da bude istraživačkog karaktera i da je svakako bila vezana za ispitivanje stanja u Crnoj Gori, kao i za kontakt sa generalom Mihailovićem, te verovatno utvrđivanje činjeničnog stanja o statusu kapetana Bila Hadsona, jedinog britanskog oficira za vezu pri JVuO.¹⁶ Razlozi koji su u Kairu prevagnuli da Aterton predvodi ovu misiju, bili su to što je odlično poznao prilike u okupiranoj Jugoslaviji i što je govorio srpskohrvatski jezik. Opšti utisak je da su sve tri misije organizovane na brzinu, bez mnogo planiranja kako njihovog slanja na teren, tako i njihovog delovanja, pa se može zaključiti da je britanskoj komandi u Kairu prvenstveno bilo potrebno da na prostoru ratnih dejstava u okupiranoj Jugoslaviji ima svoje ljude, kojima bi tek kasnije bile poslate preciznije instrukcije za delovanje. Kakva je bila organizacija, tako su i prošle, pa je samo najmanja od njih, *Hena*, uspela bezbedno da deluje, doduše i ona uz mnoge tehničke probleme.¹⁷ I sam Aterton je naprečac uključen u britansku vojsku, a čin majora je dobio tek 15. januara 1942.¹⁸

Podmornica je sa članovima dve savezničke misije isplovila iz Aleksandrije 17. januara 1942. godine. Misiju Hidra su izvorno sačinjavali major Aterton, radio-telegrafista kaplar O'Donovan, poručnik VKJ Nedeljković i narednik Đekić. Pred put je u podmornicu ukrcana i potrebna oprema za rad ove misije, pre svega radio-

¹³ To pitanje je приметно i kod britanskih vlasti u poznijoj fazi rata, jer se i u zvaničnoj prepisci između britanskih vojnih organa, kao i između organizacionih jedinica SOE, nagađaju pojedinačni zacrtni zadaci. To se objašnjava time da su arhiva SOE i veći deo arhive britanskih snaga na Bliskom istoku spaljeni tokom Romelove ofanzive u pravcu Kaira.

¹⁴ TNA, HS 9-59-3, AM 207 to DCE on Atherton 13 Sept 1944.

¹⁵ TNA, HS 9-59-3, Report A.D.P.R on 8 March 1942 on Atherton case.

¹⁶ Indikativna je i činjenica da je Aterton dobio viši čin od Hadsona, koji je tek u junu 1942. godine unapređen u čin majora, nakon Atertonovog nestanka.

¹⁷ O misiji „Hena“ i Stanislavu Rapotecu videti više u: Коста Николић, *Савезници и покрети отпора у Југославији 1941–1945* (Београд: Завод за уџбенике, 2009); Хедер Вилијамс, *Падобранци, патриоти и партизани* (Београд: Нолит, 2009); F. V. D. Dikin, *Војовна планина* (Београд: Нолит, 1973).

¹⁸ TNA, HS 9-59-3, AD4/ME/165 From AD4 on Atherton, 13 May 1942.

stanica i veća količina novca. U dokumentima se napominje da su svi članovi misije nosili britanske uniforme, zbog lakšeg rada na terenu.

***

Ono što je poznato o misiji *Hidra* na prostoru okupirane Jugoslavije i Terensu Atertonu, koji ju je predvodio u činu majora britanske armije, a zapravo je radio za SOE, pregledno je sažeto u najsveobuhvatnijem naučnom delu novije provenijencije koje se bavi odnosom saveznika prema Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. U pitanju je delo dr Koste Nikolića.¹⁹

On u svojoj knjizi sabira i iznosi ranija saznanja o delovanju i krajnjoj sudbini kako misije, tako i dela njenih članova, Terensa Atertona i Patrika O'Donovana. Nikolić ukazuje da je zajednička britansko-jugoslovenska misija bila ograničena na prostor Crne Gore i da joj je svrha bila da obezbedi obalu, kako bi mogla da se koristi za snabdevanje nekih narednih misija.²⁰ Članove misije su presrele partizanske snage Lovčenskog odreda i pod stražom ih odvele do glavnog štaba NOP za Crnu Goru, smeštenog u selu Gostilju, kod Danilovgrada.

Komandant štaba Ivan Milutinović je, kako navode Nikolić i Heder Viliams²¹, prvobitno želeo da ih strelja kao agente, ali je ipak o njima obavestio Tita, pa mu je iz Glavnog štaba NOP naređeno da ih sprovede u Foču.²² Tito je tražio i od Moše Pijade da omogući da Aterton što pre preko Žabljaka dođe do Foče. Pijade je predlagao Titu da se Aterton ubedi da general Mihailović nije onaj sa kojim Britanija treba da saraduje, već da je to partizanski pokret.²³ Tito je sa svoje strane planirao da Atertonu pokaže neke dokumente kojima bi potkrepio tvrdnju da Mihailović navodno saraduje sa Nedićem i time ga diskreditovao.

Nakon višenedeljnog boravka u Glavnom štabu NOP u Foči tokom kojeg je imao više razgovora sa Titom (od 20. marta do 15. aprila) Aterton beži iz Foče zajedno sa još jednim partizanskim štićenikom, generalom Ljubomirom Novakovićem, koji se izdavao za kandidata za formiranje novog pokreta otpora, koji bi bio nezavisan i od Mihailovića i od Tita.²⁴

¹⁹ К. Николић, н. д., 117–122.

²⁰ Ovo pitanje je veoma važno, jer se u posleratnoj jugoslovenskoj historiografiji mahom tvrdilo da je misija „Hidra“ imala za cilj da prvenstveno stupi u kontakt sa generalom Mihailovićem i JVuO.

²¹ Х. Вилијамс, *Падобранци...*, 36.

²² Foča je u periodu od 20. januara do 10. maja 1942. godine predstavljala centar partizanske slobodne teritorije prozване „Fočanska Republika“ gde je, nakon evakuacije iz Srbije, nastavio da deluje NOP i gde je bilo sedište Vrhovnog štaba. Na toj teritoriji uspostavljena je „narodna vlast“ i organizovane su partizanske vojne jedinice.

²³ *Zbornik NOR-a*, II-3, 133; К. Николић, н. д., 118. Reč je o dokumentima zarobljenim onda kada su partizanske jedinice uhapsile majora JVuO Boška Todorovića u Bosni. Među njima su se nalazili navodni dokazi saradnje pojedinih odreda JVuO sa Italijanima ili sa Nedićevom upravom u Srbiji.

²⁴ К. Николић, н. д., 119. O vojnoj karijeri artiljerijskog brigadnog generala Ljubomira Novakovića, najsveobuhvatnije je pisao Mile Bjelajac, u knjizi *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941* (Beograd: INIS, 2004), 231. Važno je ukazati na to da je general Novaković izbegao zarobljavanje i odlazak u oficirski logor u Nemačkoj, te da se priključio ustanku u Srbiji 1941. godine. Pošto nije želeo da ostane na Ravnoj gori sa pukovnikom Mihailovićem, priključio se četničkom pokretu Koste Pećanca, koji ga je proizveo u četničkog vojvodu, da bi zatim, kada je Pećanca postao saradnik Nema-

Nikolić je takođe pokušao da razreši misteriju nestanka Terensa Atertona i da napravi diskontinuitet sa prethodnom, komunističkom historiografijom. On ukazuje na pismo Zaharija Ostojića Mihailoviću od 10. maja 1942. godine u kome ga obavestava da je pronašao jednog od članova misije Hidra, poručnika Nedeljковиća²⁵ i da je major Aterton pobjegao od Tita, da se krije „negde u Bosni“ ali da je naklonjen komunistima. Ostojić takođe navodi da Aterton želi da pošalje pismo Mihailoviću, ali i da nema radio-vezu sa svojom komandom.²⁶

Aterton zaista 22. aprila upućuje generalu Mihailoviću pismo u kome ga obavestava da je pobjegao i da moli za kontakt sa njim, kao i da obavesti Kairo da su obojica britanskih članova misije Hidra živa i zdrava.

Ostalo je nejasno da li je Aterton nameravao da krene ka Srbiji i generalu Mihailoviću, ili je sa generalom Novakovićem planirao da ostane u Istočnoj Bosni i staroj Hercegovini. Hadson javlja Vladi u Londonu 24. maja da nakon primljenog Atertonovog pisma preduzima sve mere kako bi ga pronašao.²⁷ Kako i dalje nije bio uspostavljen kontakt, Mihailović je poslao jednog od svojih najbližih saradnika i najpoverljivijeg čoveka, kapetana Milojka Uzelca Tarasa, da sprovede zvaničnu istragu o sudbini majora Terensa Atertona.²⁸ Uzelac je 6. jula 1942. godine podneo izveštaj u kome je izneo sledeća saznanja iz svoje istrage: Novaković je povezo Atertona sa lokalnim „četničkim četovođom Spasojem Dakićem²⁹, koji je u okolini imao divlju četvu od oko 50 četnika“;³⁰ Aterton je 21. aprila uputio Dakiću pismo iz pećine u okolini sela Čelebića, pored Foče, navodeći da on i O'Donovan nameravaju da idu ka generalu Mihailoviću u Srbiju i zahvalivši Dakiću što im je pomogao da pobjegnu iz Foče.

---

ca, otišao od njega partizanskim snagama, sa kojima saraduje od kraja leta 1941. godine. Sa njima se povukao i iz Srbije nakon sloma ustanka, i bezuspešno pokušao da formira svoje jedinice u Istočnoj Bosni. Nakon toga je, pod zaštitom Tita i Vrhovnog štaba, boravio u Foči. Prihvatio je da za račun NOP-a i Tita napiše više izjava protiv Mihailovića i JVuO. Tito je, verovatno, došao na ideju da Novaković oformi paralelni pokret otpora koji bi znatno oslabio JVuO, pošto ga je smatrao za Mihailovićevog suparnika. O tome svedoči i F. Dikin u *Bojovnoj planini* (196–198). Nakon nestanka Atertona i O'Donovana, Novaković je bio uhapšen i mesecima držan u pritvoru po naređenju Mihailovića, da bi početkom 1943. godine na prostoru severne Crne Gore ponovo počeo da radi na formiranju svojih, nezavisnih odreda. Krajem 1943. godine uhvatili su ga i streljali partizani.

²⁵ Slično kao i u slučaju svih drugih važnih ličnosti koje su bile u vezi sa misijom „Hidra“ i sudbina poručnika Nedeljковиća je svojevrсна misterija. Za njega je general Mihailović kasnije tvrdio kako je ispoljavao neki oblik psihoze i ubrzo nestao, da bi se potom pojavili dokazi da je pobjegao u okupirani Beograd, gde su ga 1. januara 1943. godine uhapsili Nemci. Posle toga mu se gubi svaki trag. F. V. D. Dikin, *n. d.* 207.

²⁶ К. Николић, *н. д.*, 120.

²⁷ F. V. D. Dikin, *n. d.* 204.

²⁸ К. Николић, *н. д.*, 120.

²⁹ Spasoje Dakić (1912–1946) je rođen je na Žabljaku u Kraljevini Crnoj Gori i bio je blizak rođak Radoja Dakića visokog komunističkog funkcionera i učesnika NOB, docnije proglašenog za narodnog heroja. Spasoje je završio podoficirsku školu u Kraljevini Jugoslaviji i Aprilski rat je dočekao u činu narednika. Izbegao je zarobljavanje i organizovao jednu manju četvu od lokalnih žitelji, koji su mahom sedeli kod svojih kuća. Kasnije je u okviru Fočanske brigade JVuO komandovao Čelebićkom četom. Primetno je da tokom rata nije uopšte bio unapređen u viši čin, iako je to bila uobičajena praksa za sve njegove ratne drugove (redovna i vanredna unapređenja). Poginuo je u obračunu sa jedinicama OZNE u kanjonu reke Tare 1946. godine.

³⁰ К. Николић, *н. д.*, 121.

Aterton i O'Donovan su i pored navodnog protivljenja generala Novakovića krenuli sa Dakićem 22. aprila uveče za Srbiju, ali se sutradan, 23. aprila Dakić vratio u pećinu bez njih i objašnjenja šta se desilo. U istrazi je Dakić tvrdio da ih nije dalje mogao pratiti, jer se bojao partizanskih potera, ali je sa sobom imao Atertonov dvogled. Uzelac je utvrdio, i to naveo u izveštaju, da Aterton i njegov radio-telegrafista nisu prešli reku Čehotinu i da je Dakić bio poslednji koji ih je video žive. Uzelac je takođe preneo i sumnje Dakićevih vojnika, da je Dakić morao imati nešto sa njihovim nestankom, jer je britanski major nosio značajna finansijska sredstva i zlatnike sa sobom. Iako Uzelac u istrazi nije utvrdio dovoljno pouzdanih podataka na osnovu kojih bi mogao da izvede nesporan konačni zaključak, jer Dakić nije ništa priznao, on je u izveštaju ostavio jasnu mogućnost da bi Dakić mogao da bude odgovoran za Atertonov nestanak i verovatnu smrt.³¹ Pored Dakića bio je uhapšen i ispitivan i general Ljubo Novaković, koji je u pritvoru JVuO ostao sve do početka 1943. godine, kao saradnik partizanskog pokreta, ali ni on nije pružio više informacija o nestanku Britanaca.³² Generala Novakovića su krajem 1943. godine streljali partizani, u okolini Cetinja, kada je pokušao ponovo da napravi svoj pokret otpora. Nije poznato jesu li ga partizani uopšte ispitali u vezi sa nestankom britanskih članova misije Hidra.

Kod Hedera Vilijamsa nalazimo jednu neproverenu, ali zanimljivu tezu, zasnovanu na neverifikovanim svedočenjima, o tome da je Dakić ubio Atertona i O'Donovana u pećini, kako ne bi otkrili pozicije njegovog odreda.³³ Taj podatak se nije našao ni u jednom britanskom dokumentu nastalom tokom rata ili neposredno nakon njega. To bi impliciralo kako Dakićevu umešanost, tako i prisustvo partizanskih jedinica u okolini.

Komunističko viđenje Atertonove misije i nestanka

Istoriografija komunističke Jugoslavije je nestanku savezničke misije predvođene majorom Atertonom poklanjala nejednake stepene pažnje. Neki taj važan i donekle misteriozan događaj uopšte nisu obradili, poput prof. dr Branka Petranovića u njegovom kapitalnom delu *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, dok su ga brojni drugi istoričari pominjali u različitom obimu. Samo je osnovna teza u svakom pominjanju bila ista: britanskog majora Atertona i kaplara O'Donovana ubile su četničke jedinice. Pritom se uglavnom tvrdilo da je to učinjeno po nalogu ili uz znanje samog generala Dragoljuba Mihajlovića, jer su Britanci, navodno, želeli da jave da se partizanske snage jedine bore protiv okupatora.

Vladimir Dedijer u svom *Dnevniku* pominje Atertona i njegov predratni novinarski angažman na prostoru Kraljevine Jugoslavije,³⁴ a Dušan Plenča u monogra-

---

³¹ *Isto.*

³² Neđeljko Plećaš, vazuhoplovni oficir JKV, koji je bio padobranom upućen kod generala Mihailovića u septembru 1942. godine svedoči da mu je sam Miloško Uzelac u Vrhovnoj komandi ispričao da smatra da su Novakovići ljudi, zbog zlata, ubili Atertona. Неђељко Плећаш, *Ратне године*, (Београд: ИСИ, 2004), 157.

³³ Хедер Вилијамс, н. д. 98.

³⁴ Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, I (Beograd: Jugoslovenska knjiga, 1955), 85.

fiji *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*³⁵ ide korak dalje, opisujući misiju majora Atertona kao misiju dogovorenu između predsjednika Vlade Kraljevine Jugoslavije Slobodana Jovanovića i britanskog ministra spoljnih poslova Antonija Idna. Po Plenči, osnovni cilj misije bio je da Aterton postane oficir za vezu u štabu novoimenovanog generala Mihailovića, koji je od januara 1942. godine bio i ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva. U knjizi ima dosta faktografskih nepreciznosti i proizvoljnosti, pa se tako, između ostalog, kaže da je sastanak Jovanovića i Atlija održan 24. februara 1942. godine, skoro tri nedelje pošto su se članovi misije Hidra iskrcali na jugoslovensku obalu. Plenča daje osnovne podatke o delovanju misije, njenom odlasku u Foču, razgovoru sa Titom, kao i o Atertonovom bekstvu iz Foče uz pomoć „četnika“, generala Ljube Novakovića. Ne iznoseći ništa čime bi potkrepio tu tezu, Plenča piše i o navodnom cilju misije da izmiri „partizane i četnike“. Svoju verziju Plenča završava tvrdnjom da je Atertona „koncem aprila 1942. godine ubio i opljačkao četnički komandant Dakić“.³⁶

Jovan Marjanović detaljno opisuje rad i sudbinu misije Hidra.³⁷ On ispravno ograničava zadatke misije na Crnu Goru i Bosnu. Iznosi činjenice o razgovorima komandanta NOP u Crnoj Gori Ivana Milutinovića sa Atertonom (ne ulazeći u podatke o hapšenju i mogućem streljanju) i navodi dragocenu informaciju o tome da je Aterton tom prilikom Milutinoviću dao značajnu svotu novca. Takođe, ispravno ukazuje na nefunkcionalnost radio-stanice koju je Aterton imao sa sobom i činjenicu da mu Tito nije dozvolio da se koristi partizanskom radio-stanicom, kako bi se javio britanskim vlastima iz Foče. I Marjanović ističe značaj ličnosti generala Novakovića, koji je od početka 1942. godine bio u Foči, s tim što naglašava da je posebno potrebno rasvetliti njegovu ulogu u svim tim dešavanjima. Marjanović konstatuje da se, nakon bekstva Atertona i drugih članova misije u nameri da dođu do Srbije i Mihailovića, može zaključiti da je njihov pravi zadatak ipak bio da stupe kontakt sa samim generalom Mihailovićem i već postojećom savezničkom misijom pri JVuO, kapetanom Hadsonom.³⁸

On navodi da su u noći između 22. i 23. aprila Aterton i drugi članovi misije nestali na prostoru između sela Čelebića u Bosni i Hercegovini i sela Tatarevina u okolini Pljevalja u Crnoj Gori, te se dalje poziva na izveštaj kapetana Uzelca koji je predat generalu Mihailoviću. Po Marjanoviću, Atertona i njegove ljude ubio je „četnički vođ“ Spasoje Dakić, a samo ubistvo izvršeno je isključivo radi pljačke.³⁹ Marjanović nadalje navodi da je posredstvom četničke i britanske propagande, plasiran pogrešan zaključak da su za ubistvo Atertona krivi partizani, kao i da se Tito tim povodom žalio F. Dikinu u maju 1943. godine.⁴⁰

Godine 1979. objavljena je i velika monografija propagandnog tipa: Branko Latas, Milovan Dželebdžić *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941–1945.* koja po

---

³⁵ Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1962).

³⁶ Isto, 122–125; V. Dedijer, *n. d.* 123.

³⁷ Jovan Marjanović, *Draža Mihailović – između Britanaca i Nemaca* (Zagreb–Beograd: Globus–Narodna knjiga–Prosveta, 1979), 226–231.

³⁸ Isto, 227.

³⁹ Isto, 227–228.

⁴⁰ Jovan Marjanović, *n. d.*, 228.

svoj prilici predstavlja vrhunac komunističke verzije historiografije o delovanju JVuO. U toj knjizi je celo jedno poglavlje posvećeno „Slučaju majora Atertona“.⁴¹ Najveći problem te monografije predstavlja njena suštinska neutemeljenost u arhivskoj i svakoj drugoj dokumentarnoj građi. To je agitpropovska knjiga orijentisana na to da čitaocima snažno sugeriše, kako pisanom rečju, tako i izuzetno bogatim fotomaterijalom, da treba apsolutno izjednačiti ulogu JVuO sa ulogama ostalih, dokazanih saradnika okupatora, pa čak i sa ustaškim pokretom i albanskim balistima. Polazne pretpostavke i tok izlaganja autora donekle se baziraju na istorijskim dešavanjima, ali onda se onda taj dokazani istorijski sled nadograđuje na način koji zadovoljava potrebe komunističkih vlasti u poslednjoj godini Titovog života.

Tako se iz tog dela može doznati da je Atertonu i ostalim članovima misije Hidra u Foči „pruženo potpuno gostoprimstvo i obezbeđenje“, kao i da su imali „punu slobodu rada i često bili u društvu članova Vrhovnog štaba (NOP)“. Autori u istom pasusu ocenjuju generala Novakovića kao „dvoličnog, prevrtljivog, nestabilnog i slavloljubivog generala“, „istih ciljeva koje su imale organizacije Draže Mihailovića i Koste Pećanca, koje je on iz karijerističkih pobuda napuštao“.⁴² Autori dalje pišu da su se general Novaković i poručnik Nedeljković odvojili od Britanaca, te da je Atertona i O'Donovana pratio, kada su nestali na granici sa Crnom Gorom, Spasoje Dakić, komandant jedne četničke grupe. On ih je navodno ubio kako bi ih opljačkao, a plen je iznosio jedan milion italijanskih lira i 2000 zlatnika.⁴³

Latas i Dželebdžić dodatno nadograđuju svoje tvrdnje navodeći da su četnici time stvorili svojevrsni obrazac u ophođenju prema savezničkim misijama, pa su tako predali Nmcima kapetana Lorensa u proleće 1942. godine.⁴⁴ U tom kontekstu dalje tvrde da su, zbog navodne četničke izdaje, uhapšeni i ubijeni britanski državljani Parol⁴⁵ i Džejms Roland⁴⁶, a pominju i sporni slučaj sa Čarlsom Robertsonom (Branislavom Radojevićem).⁴⁷ Vrhunac nenaučnih i krajnje tendencioznih teza au-

⁴¹ Бранко Латас, Милован Целебџић, *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941–1945*, (Београд: БИГЗ, 1979) 363–366.

⁴² Б. Латас, М. Целебџић, *н. д.*, 364.

⁴³ Podatak o novčanom iznosu podudara se sa onim što navodi J. Tomašević: „milijun talijanskih lira i oko dvije tisuće britanskih zlatnika od po 20 šilinga“. Jozo Tomasevich, *Četnici u drugom svjetskom ratu: 1941–1945* (Zagreb: Liber, 1979), 280.

⁴⁴ Niti je ta tvrdnja ikada bila dokazana, niti su saveznici pripisivali ponovno zarobljavanje britanskog kapetana Lorensa, koji je 1941. godine pobjegao iz nemačkog zarobljeništva, jedinicama JVuO, a posebno ne Mihailoviću.

⁴⁵ O ubistvu Slovenca, kaplara Parola, koje su navodno počinili pripadnici JVuO u Hercegovini, ne postoje podaci kako u TNA, tako ni u arhivi SOE. Taj slučaj se ne pominje ni u jednom od britanskih dela, koja su ovde korišćena. Ista situacija je sa Džejmsom Rolandom.

⁴⁶ Б. Латас, М. Целебџић, *н. д.*, 365.

⁴⁷ Radojevićeva uloga, misija i sudbina zaslužuju posebno istraživanje. Njega je za SOE zavrbovao pukovnik Bejli u leto 1941. godine u Kanadi, znajući za njegove snažne komunističke stavove i učešće u Španskom građanskom ratu. Radojević, koji se krio iza imena Čarlsa Robertsona, od početka je bio veoma nezadovoljan što je bio upućen u štab generala Mihailovića, a ne partizanima i Titu. Isprva je krio svoj identitet i ulazio je u veoma oštre rasprave sa generalom Mihailovićem, da bi potom, nakon što je otkriveno da je Srbin, Mihailović nastojao da ga udalji iz svog okruženja, strogo vodeći računa da mu ne ugrozi sigurnost. U više navrata je tražio od britanske komande da opozove Robertsona. Upravo je on najbolji primer do koje mere je išlo gostoprimstvo Mihailovića, kada je u pitanju bezbednost savezničkih oficira, čak i onda kada su se ti oficiri otvoreno izjasnili za

tora knjige predstavlja sledeća tvrdnja: „Neke savezničke avijatičare četnici su pobili kao što je bio slučaj kod Banjaluke početkom 1944. Tako su ubijeni Aterton, Parol, Robertson i mnogi drugi“.⁴⁸

Nešto kasnije, već posle smrti Josipa Broza Tita, o Atertonu piše i Vladimir Velebit u svojim „Sećanjima“. Velebit nije samo izuzetno dobro informisan, nego je i sam bio učesnik događaja o kojima je ovde reč. On se osvrće na predratni rad majora Atertona u Kraljevini Jugoslaviji, ocenjujući (mada ta ocena nije ni sa čim potkrepljena) da je reč o čoveku koji je i tada radio za neku od britanskih obaveštajnih službi. Pritom Velebit pravilno postavlja pitanje o pravoj svrsi misije „Hidra“, konstatujući da je to pitanje i dalje otvoreno i važno za domaću istoriju. Velebit, koji je razgovarao sa Atertonom u Foči i poslednji ga je, zajedno sa Ivom Lolom Ribarom video pre bekstva, ukazuje i na moguće postojanje Atertonovog dnevnika i zabeleški koji su nestali, što pripisuje „četničkom vojvodi Dakiću“.⁴⁹ Takođe, navodi da je nakon rata razgovarao sa brojnim pripadnicima SOE i da je za njih Atertonova misija bila obavijena svojevrsnim velom tajne, jer Aterton nije poslao nikakvu informaciju tokom rada misije „Hidra“ svojim britanskim nadređenima. Velebit iznosi i jednu važnu informaciju, koja se ne sreće kod drugih autora: Ivo Lola Ribar je ponudio Atertonu da koristi radio-stanicu Vrhovne komande NOP, kako bi javio britanskom štabu u Kairu o delovanju partizanskog pokreta, kao i o navodnoj saradnji JVuO i Mihailovića sa okupatorima, ali Aterton nije pokazao ni najmanje interesa za to.⁵⁰ Aterton je prilikom poslednjeg susreta sa Ribarom i Velebitom, nekoliko sati pre svog bekstva iz Foče, želeo da sazna nešto više o situaciji u Zagrebu, te o ustaškim zločinima nad Srbima i Jevrejima.⁵¹

Velebit ostavlja i za historiografiju značajan opis generala Novakovića sa kojim se više puta sreo u Foči. Kaže da je Novaković, nakon što je izbegao zarobljavanje, hteo da formira pokret otpora, ali da je bio loš organizator i da je primenjivao „krut, šablonski, nepolitičan i birokratski“ pristup, koji nije dao nikakve rezultate. Navodi da je NOP prihvatio da mu Novaković pristupi, iako su ga gledali s podozrenjem. Po Velebitu, Novaković je bez ikakve sumnje organizovao bekstvo Atertona, O'Donovana i Nedeljkića iz Foče, koja je bila pod partizanskom kontrolom. Ocenio je taj Novakovićev gest kao „podlost prema gostoprimstvu NOP“.⁵² Velebit dalje iznosi pretpostavku da general Novaković nije želeo da dopusti Atertonu da ide ka Draži, te da je on kontrolisao lokalnog četničkog vođu Spasoja Dakića, koji je samo nominalno bio područni komandant generala Mihailovića, a zapravo je bio poznat po svojoj nedisciplini i samovoljnom delovanju. Istovremeno, Velebit konstatuje da nije moguće razlučiti šta je Aterton planirao nakon bekstva, ukazujući i na mogućnost da

---

drugu stranu u građanskom ratu u zemlji. Od Robertsona su se ogradili i britanski štab i nadređeni britanski oficiri na terenu, na čelu sa pukovnikom Bejljem. Na kraju je prebegao partizanskim jedinicama u dolini Lima, ali je među njima nastradao, nakon ispoljenih ideoloških neslaganja. Robertsonu su se u begu pridružila i dvojica Britanaca, major Selbi i njegov radio-operater, ali su njih dvojicu Nemci uhvatili. Videti više, Хедер Вилијамс, *Падобранци...*, 166–167.

⁴⁸ Б. Латас, М. Целебдић, *н. д.*, 396.

⁴⁹ Vladimir Velebit, *Sećanja*, (Zagreb: Globus, 1983), 73.

⁵⁰ *Isto*, 74.

⁵¹ *Isto*, 75.

⁵² *Isto*, 76.

pokuša da pomiri JVuO i NOP. Svoje razmatranje o misiji Hidra, Velebit zaključuje tvrdnjom da je nesporno da je Atertona i O'Donovana, kao čin klasičnog razbojništva, likvidirao Spasoje Dakić, i pritom generala Novakovića i poručnika Nedeljkovića, koji su se već odvojili od Britanaca, oslobađa svake odgovornosti za taj čin. Dodaje da je ipak „narodni sud“ stigao generala Novakovića, naredne, 1943. godine, a da je poručnik Nedeljković, nakon što je stigao u Mihailovićev štab, ubrzo i nestao.⁵³

U ovaj odeljak smo uvrstili i značajno delo F. V. Dikina *Bojovna planina*, koje opisuje prvu namensku britansku misiju kod Tita, koju je sam Dikin predvodio 1943. godine, ali ujedno predstavlja veoma dobru kompilaciju arhivske građe koju je autor koristio, kako iz britanskih izvora i SOE, tako i izabranih jugoslovenskih izvora, koje je posle rata dobio uz Titovu saglasnost. Ta knjiga je i prevedena na srpskohrvatski jezik i poslužila je kao dokaz svojevrstne legitimizacije NOP u zapadnom svetu. Po obrazovanju istoričar, po struci obaveštajac i diplomata, blizak saradnik Vinstona Čerčila, ser Vilijam Dikin je za svoje ratne zasluge na jugoslovenskom prostoru odlikovan visokim jugoslovenskim odlikovanjima.⁵⁴

On u svojoj knjizi Atertona pominje više desetina puta i njegovoj misiji posvećuje dosta pažnje. Ukazuje na izrazitu nespornost Ivana Milutinovića, na čelu NOP u Crnoj Gori, da veruje Atertonu i dvojici pripadnika misije Hidra, kao i na Titovo insistiranje i oštru naredbu da se trojici Britanaca garantuje sigurnost i da se bez odlaganja upute k njemu u Foču.⁵⁵ Isto tako Tito piše Moši Pijadi, koji je na Durmitoru bez uspeha čekao sovjetske izaslanike, da „hitno poradi na tome da ta engleska misija već jednom dođe ovamo. Poruči drugovima da mi jamče svojom glavom da mi ta misija stigne ovamo čitava, jer hoću da jedanput tu stvar istjeram na čistac, a i sam *Djeda* (Staljin) ovo traži“.⁵⁶ Pijade ih je primio na Žabljaku i nakon razgovora sa Atertonom izvestio Tita o tome da je u pitanju engleski novinar koji dobro poznaje situaciju u zemlji, te da ga treba indoktrinirati tako da Britancima javi da je Mihailović saradnik okupatora i da se mora obezbediti jedinstveno priznanje ustaničke vojske isključivo za partizanski pokret. Takođe ga obaveštava da je Aterton ostavio kod Milutinovića opremu i punjač za radio-stanicu (koji nikada nisu bili poslani u Foču).⁵⁷

Dikin dalje insistira na tvrdnji da je Staljin bio gotovo svakodnevno izveštavan o boravku i razgovorima sa Atertonom u Foči, te o specijalnom zadatku koji je dobio tadašnji pukovnik Velebit, da „ubedi“ Atertona u navodnu saradnju Mihailovića sa Osovinom. U svom delu Dikin opisuje i ličnost generala Novakovića, koga svrstava u red bliskih partizanskih saradnika, posle epizoda sa Mihailovićem i Pećancem, i navodi da je Tito mislio da im je Novaković potreban radi privlačenja širih narodnih slojeva NOP-u.⁵⁸

⁵³ *Isto*, 79.

⁵⁴ Vredi ukazati da je Dikin, kao diplomata u novootvorenoj ambasadi Velike Britanije u Beogradu ipak bio znatno kritičniji prema Titu i novim vlastima, nego što je to predstavljeno u njegovoj knjizi. Jedan takav odjek možemo sagledati i dokumentima iz TNA, predočenim u daljem tekstu.

⁵⁵ F. V. D. Dikin, *n. d.* 187, 190, 192.

⁵⁶ *Isto*, 192.

⁵⁷ *Isto*, 193.

⁵⁸ *Isto*, 196–199.

Jedan podatak u knjizi *Bojovna planina* naročito je zanimljiv, iako se čini da je promakao pažnji mnogih autora: Dikin piše da je istog dana (15. aprila) kada je uočen nestanak Atertona, Nedeljковиća, O'Donovana, generala Novakovića i nekoliko civila iz Foče, viđen i Slobodan Penezić, načelnik Odseka za bezbednost Glavnog štaba (preteča OZNE) kako u galopu juri ka istoku u potrazi za beguncima. Tito je alarmirao i ostale bliske saradnike u okruženju, između ostalog i Milovana Đilasa, delegata pri Vrhovnom štabu za Crnu Goru i Boku, kao i okolne partizanske jedinice, izdajući im naredbu da begunce uhapsu i zadrže.⁵⁹ Prenosi i pisanje Dedijera, koji u svom Dnevniku pod unosom 17. aprila 1942. godine navodi: „Aterton i Novaković se nalaze u šumama oko Slatine (selo istočno od Foče). Primitila ih je jedna naša patrola. Može se dogoditi da onaj razbojnik Novaković sa poručnikom Nedeljковиćem poubija Engleze i uzme im pare.“⁶⁰ Dikin iznosi i sumnju da je Aterton predosetio moguće hapšenje u Foči, jer je Tito prozreo njegovo dvosmisleno ponašanje, pa je zato sa generalom Novakovićem i ostalima pobegao.⁶¹

Britanski izvori

Prva informacija koja je stigla Britancima o mogućoj sudbini Atertona potekla je iz okupirane Jugoslavije, kada je general Mihailović 6. maja 1942. izvestio Kraljevsku vladu u Londonu, da ne može da locira Atertona, koji mu je pisao nakon bekstva iz Glavnog štaba NOP iz Foče. Mihailović je tražio dodatne informacije od britanske strane. S druge strane, neko od obaveštajaca SOE na terenu (to se ne odnosi na Hadsona) izveštava otprilike u isto vreme (zbirni izveštaj je pisan 27. maja) da su Atertona ubili partizani koji su ga gonili, ali u blizini Mostara. Ta informacija potekla je iz nemačkih izvora. Vrh SOE se odlučio da se do daljnjeg drži opcije koju je predstavio Mihailović, da je Aterton nestao.⁶²

Mihailović polovinom juna javlja Britancima da čini sve da pronađe Atertona koji je do tada morao da stigne u njegov štab, uz napomenu da je jedinicama na terenu javljeno da ga štite i omogućuće mu nesmetano kretanje. U istom telegramu Mihailović piše da je moguće da je ubijen, i pritom ukazuje na generala Novakovića kao nekoga ko bi mogao da bude umešan u to. General je ostavio mogućnost da su se dvojica Britanaca možda uputila i u Zapadnu Bosnu, gde on nema kontrolu terena.⁶³

Prvi medijski napis o sudbini Atertona koji je digao na noge i britanske obaveštajne organe na Bliskom istoku bio je članak u jevrejskom listu *HaBoker* (*הבוקר*) od 27. marta 1942. godine, o pogibiji čuvenog britanskog novinara T. Atertona tokom samoubilačke misije na Balkanu, na koju se uputio nekoliko nedelja ranije. U članku se naglašava da je Aterton bio prijateljski nastrojen prema jevrejskim kolegama i da je dok je bio dopisnik sa Bliskog istoka, održao i nekoliko njima namenjenih predavanja. Tekst je izazvao konsternaciju u SOE, jer se nije znalo ko je izvor osnovnih podataka o Atertonu, niti je bilo jasno odakle su procu-

⁵⁹ *Isto*, 199.

⁶⁰ V. Dedijer, *n. d.*, 122, F. V. D. Dikin, *n. d.*, 200.

⁶¹ F. V. D. Dikin, *n. d.*, 202.

⁶² TNA HS 9-59-3, Private Cipher No. 4619 27. 5. 1942.

⁶³ TNA HS 9-59-3, Appendix A, Summary of Reports concerning the death of Major Atherton.

rile informacije o samoj misiji; povrh svega, Aterton se u tom trenutku nalazio u Foči pored Tita.

Jedno od veoma zanimljivih svedočenja sa terena poticalo je od člana misije Hena, radio-operatera, narednika VKJ Stefana Šinka. On je britanskim oficirima 24. decembra 1943. u Italiji podneo opširan izveštaj, o svom učešću u misiji i radu iza neprijateljskih linija. Jedan deo njegovog izveštaja se odnosio i na majora Atertona. On je boraveći u Bosni i Hercegovini, u gradu Foča odseo u kući Branka Karaševića, poreznika. Karašević mu je ispričao da je Aterton godinu dana bio zatočen u njegovoj kući. Partizani su tu zatočili i generala Novakovića i poručnika Nedeljkovića. Iako nije mogao da sazna pojedinosti, vlasnik kuće mu je rekao da su Aterton i britanski podoficir pogubljeni i da je njihovo ubistvo „mrlja na obrazu“. U svom iskazu se naglašava da su pobjegli od partizanskih snaga uz pomoć lokalnog oficira JVuO Spasoja Dakića, ali da su general Novaković i poručnik Dakić krenuli ka Mihailoviću, a da su dvojica Britanaca krenula nazad ka Jadranskoj obali, gde ih je neko ubio zbog zlatnika koje su nosili.⁶⁴

Još jedan zanimljiv iskaz dat britanskim istražiteljima pruža novi uvid u moguću sudbinu dvojice Britanaca iz misije Hidra. Aleksandar Prlja, pripadnik VKJ i oslobođeni zatvorenik italijanskog logora, svedočio je 31. maja 1944. da mu je njegov zatorski kolega Joko Borota,⁶⁵ ispričao da je krajem januara 1942. godine predvodio jedan partizanski odred u crnogorskom primorju. U blizini Svetog Stefana su zatekli pripadnike savezničke misije Hidra koje je predvodio britanski major Aterton. Britanci su tražili od Borote da im pomogne da stupe u kontakt sa izvesnim Đonovićem (rođakom Jovana Đonovića, visokog diplomate Kraljevine Jugoslavije u emigraciji) iz Crmnice, koji je trebalo da im bude veza za odlazak do generala Mihailovića. Umesto toga, Borota ih je pod stražom i sa 16 boraca sproveo u partizanski štab u okolini Podgorice, gde su, po njegovoj priči, bili uhapšeni, zatvoreni i kasnije likvidirani.⁶⁶

Ovaj iskaz se delimično podudara sa onim iznesenim u knjizi Heder Vilijams, pošto ona navodi da su Atertona i ostale članove misije prvo prihvatili partizanski borci bataljona „Jovan Tomašević“, a da su zatim odvedeni u okružni štab, kod Ivana Milutinovića, koji je bio za to da se oni streljaju. Na putu su prošli pored Podgorice, a internirani su u Danilovgradu 12. februara. Nisu im bili dopušteni kontakti sa lokalnim življem, niti sa partizanskim borcima. Takođe im je onemogućeno da koriste svoju radio-stanicu. Sudbina članova misije se promenila, jer je 25. februara stigla Titova naredba Milutinoviću da ih ne pogubi, već da ih uputi u njegov štab, u Foču. Naredio je da se i dalje drže odvojeno i od civila i od vojnika i da im se ne omogući kontakt sa jedinicama JVuO, ali je upozorio je da bi njihova eventualna likvidacija imala „političke konsekvence“. Pritom je dodao da je obavestio upoznao i Kominternu o njihovom boravku u tom delu okupirane zemlje. U Glavni štab NOP u Foči članovi misije su stigli 19. marta 1942. godine.⁶⁷

⁶⁴ TNA HS 9-59-3, D/C.E1 7612 to DPS 2 18. 3. 1944.

⁶⁵ Joko Borota (1910) bio je pripadnik Druge čete Prvog crnogorskog (Lovčenskog) bataljona, koji je potom postao sastavni deo Prve proleterske brigade. Ta četa je, inače, dala devet narodnih heroja potonje Jugoslavije.

⁶⁶ TNA HS 9-59-3, SIP/GEN to D/C.E 138.7.1944. Appendix on Atherton.

⁶⁷ X. Вилијамс, *Падобранци...*, 44–46.

U britanskim dokumentima iz tog vremena, postoje još dva svedočenja iz rata, koja međusobno liče i tiču se mogućeg Atertonovog tragičnog kraja. U prvom od tih dokumenata, oficir JVuO Mališa Šutović svedoči u Italiji britanskim istražiteljima u maju 1944. godine da je saznao od zarobljenih partizana da su na prostoru Drobnjaka i Pive u Crnoj Gori, imali britansku misiju, koja je brojala šest članova i da su ih, nakon isleđivanja i provizornog suđenja, likvidirali na prostoru između Šavnika i Žabljaka, uz granicu ka Bosni. Šutović je naveo da su to učinili partizanski borci pod komandom Branka Perovića.

Slično svedočenje je ostalo i iza Atertonovog poznanika iz međuratnog perioda Ante Matekala, koji je britanskim istražiteljima preneo svoja saznanja o tome da su Atertona kod Čajniča presrele partizanske jedinice pod komandom Vase Šegrt a i likvidirale ga. Atertonovo telo je navodno bilo pokopano u blizini Čajniča. Šegrt je ubrzo poginuo u borbi sa JVuO.⁶⁸

Verovatno najčudnije svedočenje ostavila je britanskim vojnim vlastima u Italiji izvesna lejdi Alerton (*Allerton*), koju je tom prilikom pratio britanski major Li (*Lee*).⁶⁹ Ona je 22. oktobra 1944. godine u Rimu dala službenu izjavu da je kao član međuratne britanske kolonije ostala nakon okupacije u Kraljevini Jugoslaviji, da se odmah povezala sa JVuO, kao i da se početkom 1942. godine zatekla u Foči, kod svojih prijatelja. Posvedočila je da je videla kada su u grad dovedena dvojica britanskih vojnika, major Aterton i kaplar O'Donovan. U svojoj izjavi je tvrdila da su dvojica Britanaca bili svojevrsni zatvorenici partizana, jer im je bio onemogućen svaki kontakt sa građanima, kao i sa drugim licima, te da su bili pod strogim nadzorom. Njoj su zabranili da ih poseti, ali je ona ipak uspela da stupi u kontakt sa njima. Upoznali su je sa osnovnim ciljem svoje misije, a to je da utvrde stanje na terenu Crne Gore i Bosne, te da stupe u kontakt sa generalom Mihailovićem. Požalili su joj se da im je sloboda kretanja u Foči znatno ograničena i da im se ne dozvoljava da sagledaju opštu situaciju, niti da posete jedinice JVuO. Najavili su da će probati da pobegnu i da krenu ka položajima JVuO, ali je nisu uputili u detalje. Odmah nakon njihovog bekstva iz Foče, lejdi Alerton je bila uhapšena i ispitivana u vezi sa dvojicom svojih sunarodnika, ali je ubrzo bila puštena na slobodu, a neko od partizanskih vođa (tada je mislila da je to bio Tito, ali ga nije prepoznala na slici) joj je sutradan rekao da su ih partizanske jedinice uhvatile u pokušaju bega, bez daljih obaveštenja.

Od svih prezentovanih svedočenja britanske vlasti su najviše polagale na izveštaj sa terena, ali i na saznanja britanske prislušne službe koja je „uhvatila“ nemačku internu komunikaciju u maju 1942. godine u kojoj se navodi da su Atertona likvidirale partizanske jedinice oko Mostara, kao i na Šinkov izveštaj iz 1943. godine. Smatrale su da su, sagledani uporedno, ti izveštaji u najvećoj meri komplementarni.⁷⁰

U dosijeu koji je SOE formirao o Atertonu, može se sagledati veoma zanimljiv podatak kroz analizu polemike koja se vodila u januaru 1945. godine u Donjem domu britanskog Parlamenta, kada su se Vladini zvaničnici osvrnuli na članak o tragičnoj sudbini majora Atertona koji je u *Dejli Telegrafu* (*The Daily Telegraph*) objavio

⁶⁸ TNA HS 9-59-3, SIP/GEN to D/C.E 13 8. 7. 1944. Appendix on Atherton.

⁶⁹ TNA HS 9-59-3, D7C.E to D/H170 6841 3. 11. 1944. Statement Lady Allerton.

⁷⁰ TNA HS 9-59-3, AM 207 to DCE on Atherton 13 Sept 1944.

nekadašnji Atertonov kolega i nadređeni urednik, inače poznati pisac, Douglas Rid (Douglas Reed). Rid je u svome tekstu za Atertonovu smrt direktno optužio partizanske jedinice i Tita. Na to je u *Dejli Telegraphu* od 16. februara 1945. godine usledio odgovor sa potpisom M. Sudića, sekretara Udruženja jugoslovenskih novinara u Londonu, koji je taj tekst sročio uz očiglednu pomoć, ako ne i podsticaj, generala JA Vladimira Velebita.⁷¹ U odgovoru se prepričavaju faktografski podaci o dolasku Atertona u februaru na prostor pod kontrolom partizanskih snaga u crnogorskom primorju. Navodi se da je po dolasku u Foču, gde se nalazio Tito, Aterton uspostavio svoju kancelariju, da je imao priliku da se uveri u namere partizanskog pokreta, te da su mu predočeni, kako se navodi, „dokazi“ o kolaboraciji JVuO sa Nedićevom kvislinškom Vladom i posredno sa okupatorima. Britanska javnost se obaveštava da je Tito više puta razgovarao sa Atertonom i da su zajedno obilazili položaje prema nemačkim i talijanskim jedinicama kod Rogatice. Takođe se kaže da je prilikom tih sastanaka bio prisutan Vladimir Velebit, koji je i bio zadužen da ga snabdeva kompromitujućim materijalom o JVuO i koji ga je poslednji video nekoliko sati pre Atertonovog nestanka. Novinu u toj priči predstavlja izneta pretpostavka o tome šta se dalje dešavalo. U članku sa Sudićevim potpisom navodi da se Aterton u Foči upoznao sa odbeglim generalom Novakovićem, i da su onda članovi misije Hidra, predvođeni generalom Novakovićem, pobešli od partizana. Tito je za njima poslao potragu, ali su partizani pod pritiskom Nemaca ubrzo morali da se evakuišu iz Foče, te je potraga obustavljena i pretpostavljalo se da su ih Nemci uhvatili. Tek godinu dana nakon toga, partizani su preko jednog uhvaćenog četnika navodno saznali da je dvojicu britanskih uniformisanih lica, na nagovor generala Novakovića, usmrtio lokalni komandant JVuO Dakić, koji je bio autonoman u svom delovanju.⁷²

To je podstaklo Rida da u istim novinama objavi još jedan tekst o Atertonu i da u njemu istakne da je Atertonova misija bila vezana za Mihailovića i JVuO, da su ga partizanske snage zapravo zarobile i onemogućile u toj misiji, te da je on nestao i ubijen na području pod njihovom efektivnom kontrolom, a da su dokazi koji njegovu pogibiju vezuju za JVuO veoma posredni i zasnovani na svedočenju jednog zarobljenika, koji je to rekao sa zadržkom od godine dana i koji nije bio više dostupan britanskoj strani. Rid je istakao i da se sve to predstavlja britanskoj javnosti u kontekstu blaćenja pokreta generala Mihailovića, koji se u tom trenutku još uvek skriva od novih komunističkih jugoslovenskih vlasti.⁷³ Britanska Vlada je 16. marta zvanično saopštila Donjem domu britanskog Parlamenta da je major Aterton poginuo tokom obavljanja misije u okupiranoj Jugoslavije u prvoj polovini 1942. godine, te da nema dokaza da su ga ubile partizanske snage, već da je mogao da pogine i od nemačke ruke.⁷⁴

Pitanje sudbine majora Atertona i kaplara O'Donovana bilo je visoko među prioritetima britanskih vlasti. To pitanje su postavljali raznim instancama novih vla-

---

⁷¹ V. Velebit, *n. d.* U svom autobiografskom delu Velebit iznosi gotovo istovetne argumente oko te rasprave u Velikoj Britaniji i samog slučaja Aterton, ne pominjući Sudića, te se opravdano može pretpostaviti da je on bio taj koji je stajao iza tog dopisa, posebno, jer se u to vreme nalazio kao izaslanik novih jugoslovenskih vlasti u Londonu.

⁷² M. Sudjic, „Light on Yugoslav Misery“, *The Daily Telegraph*, 16. 2. 1945.

⁷³ Douglas Reed, „Major Atherton“ *The Daily Telegraph*, 5. 3. 1945.

⁷⁴ Podvukao R. M.

sti u Beogradu, pa i samom Titu. Jedino što to nije bio usamljen slučaj nestanka članova britanskih misija na području okupirane Jugoslavije i to upravo na teritorijama koje su kontrolisale partizanske snage. Tako je britanska ambasada u Beogradu, aprila 1945. godine dostavila jugoslovenskoj prelaznoj Vladi memorandum u kome traži od jugoslovenskih vlasti da daju sledeće podatke:⁷⁵

1. O članovima misije Hidra, majoru Atertonu i radio-telegrafisti O'Donovanu, imajući u vidu do tada iznete podatke i verziju događaja po kojima ih je možda ubio Spasoje Dakić, ali traže dodatne dokaze, kao i mogućnost da se ispituju svedoci koji bi potvrdili tu verziju događaja. Ukazuje se da su upravo partizanske snage u ratu likvidirale glavne potencijalne svedoke, pre svih generala Novakovića.

2. O nestanku majora Selbija (Selbey) i narednika Roččestera (Rochester), koji su od komandanta Rasinskog odreda Dragutina Keserovića pokušali da prebegnu partizanskim snagama na Jastrepcu avgusta 1943. godine. Navodi se da su ih u selu Kuline, nakon inicijalnog kontakta sa partizanskim snagama, uhapsile jedinice Srpskog dobrovoljačkog korpusa pod komandom majora Stojanovića i predale ih Gestapou. Ubrzo je major Selbi ubijen u Beogradu, pri pokušaju bekstva iz zatvora. Ambasada je tražila da se između ostalih ispita i pukovnik Radoslav Đurić, koji je najveći deo rata bio komandant JVuO u Južnoj Srbiji i blizak Mihailovićeve saradnik, ali je u leto 1944. godine prešao u partizanske snage i potom u JNA.

3. O nestanku majora Mostin-Dejvisa (Mostyn-Davis) i kaplara Šenona (Shannon), koji su se krajem 1943. godine spustili padobranima u okolinu Ohridskog jezera među partizanske snage. Njihov zadatak bio je da stupe u kontakt sa bugarskim predstavnicima. Oni su pod zaštitom partizanskih jedinica prešli teritoriju Makedonije i došli do Crne Trave u Srbiji. Tu su u jednom selu bili izdani i tu su ih bugarski vojnici streljali.⁷⁶

Ministarstvo inostranih poslova nove Jugoslavije odgovorilo je na taj britanski memorandum 29. juna 1945. godine.⁷⁷ U odgovoru se ističe da su istrage u vezi sa traženim slučajevima još otvorene i da se za majora Atertona i kaplara O'Donovana može sa sigurnošću tvrditi da su pobjegli iz Glavnog partizanskog štaba u Foči zajedno sa generalom Novakovićem. On ih je poveo u selo Ljubišnje gde ih je sačekao lokalni komandant JVuO Spasoje Dakić. To je, navodi se u odgovoru komunističkih vlasti, utvrdila i istraga koju je naredio general Mihailović, a koju je tokom leta 1942. godine sproveo blizak Mihailovićeve saradnik, žandarmerijski kapetan Uzelac. On je tom prilikom zaključio da ih je verovatno Dakić likvidirao, kako bi ih opljačkao i uzeo im veliku količinu novca koju su imali kod sebe.⁷⁸

⁷⁵ TNA, HS 9-59-3, Memorandum no. 30.

⁷⁶ Zanimljivo je da Ambasada Velike Britanije u Beogradu nije u taj memorandum uvrstila sve nestanke britanskih državljana na prostoru koji su kontrolisale partizanske jedinice tokom rata, a posebno se na listi nije našao vođa misije „Klauder“, major Afgar Hesketh-Pritchard (Hesketh-Pritchard), koji je ubijen u januaru 1945. godine prilikom pokušaja ulaska na austrijsku teritoriju, kada su ga likvidirali slovenački partizanski pratilci. Videti više u: Ljuba Dornik Šubelj: „Novi podatki o misiji Clowder“, *Prispevki za novejšo zgodovino* br. 2 (2022).

⁷⁷ TNA, HS 9-59-3, Aide-memoire, no. 1679.

⁷⁸ Vilijam Dikin (*William Deakin*), koji je tada radio u Britanskoj ambasadi u Beogradu, dopisao je u prilogu ovog odgovora SOE da je odgovor nezadovoljavajući, da se odnosi isključivo na slučaj Atertona i da se on lično boji da neće dobiti nikakve druge informacije od jugoslovenske strane. TNA, HS 9-59-3, telegram 23/8/45.

Interesantan podatak, koji govori pre svega o britanskom viđenju nestanka majora Atertona, može se naći u korespondenciji koja se odvijala u novembru 1943. godine između Kraljevske jugoslovenske Vlade, britanske ambasade pri Jugoslovenskoj Vladi i SOE. Naime, neko od jugoslovenskih oficira na Bliskom istoku nešto ranije je čuo od potpukovnika Basila Dejvidsona, do tada šefa Jugoslovenske sekcije SOE u Kairu, da su snage JVuO bile krive za smrt nekoliko britanskih oficira koji su bili među partizanskim pokretom.⁷⁹ Britanski ambasador Ralf Stivenson je predsedniku Kraljevske jugoslovenske Vlade 15. novembra 1943. godine izneo uveravanja i zvaničan stav Velike Britanije da su to „neosnovane tvrdnje“ i da Vlada Velike Britanije „nema nikakve dokaze da je bilo koji britanski oficir stradao od strane JVuO“, na šta je predsednik Vlade Božidar Purić dodao da je to „opet prljava kampanja protiv JVuO“.⁸⁰ Ubrzo je usledila i interna istraga u SOE da bi se utvrdilo kako su takve informacije uopšte „procurile“.

Zaključak

Ono što nam je do sada bilo poznato jeste da se Ateronova misija uspešno iskrcala na crnogorskoj obali i da je umesto kod jedinica JVuO, sticajem okolnosti izvršila u Foči, gde se nalazio Tito i glavina partizanskih jedinica. Tamo su dočekani sa podozrenjem i nije im bila dozvoljena sloboda kretanja, niti kontakti sa pripadnicima NOB, kao ni sa lokalnim stanovništvom, ali su u tom svojevrsnom „gostoprilstvu“ upoznali odbeglog generala Novakovića, koji je ranije prišao Titu i NOP. Zajedno su, pod okriljem noći, pobjegli iz partizanskog „gostoprilstva“ 15. aprila 1942. godine i za njima je bila upućena potera, koju je predvodio Slobodan Penezić Krcun, sa naredbom da im se ne dozvoli da se priključe jedinicama JVuO i da ih po mogućstvu treba vratiti nazad. Navodno su se tada stavili pod zaštitu lokalnog vođe JVuO, Spasoja Dakića, te se sklonili u jednu pećinu kod sela Tatarevina. Tu je došlo do razdvajanja članova grupe, a Aterton Mihailoviću piše pismo o tome kako je izgledao njegov boravak kod partizanskog pokreta i izražava nadu da će ga uskoro videti. Aterton i O'Donovan netragom nestaju oko 23. aprila. Ni u jednom trenutku od svog iskrcavanja na okupiranu obalu, oni nisu uspeali da osposobe radio-stanicu.

Na osnovu ranije iznetih podataka kako iz novootkrivene arhivske građe britanske provenijencije, tako i iz dostupne literature, što iz posleratnog/komunističkog narativa, tako i iz memoarskih dela i literature izašle van granica Jugoslavije, nije moguće u potpunosti rasvetliti sve aspekte nestanka britanskih članova misije. Oni su verovatno ubijeni na prostoru na kome su se skrivali, ali prema britanskoj arhivskoj građi, verovatnije je da su partizanske jedinice krive za njihovu smrt, što ne odgovara zvaničnoj jugoslovenskoj historiografiji, prema kojoj su isključivi krivci bile jedinice JVuO. Britanci pritom ne odriču mogućnost da su članovi misije postali meta, zbog veće količine novca koji su nosili sa sobom, te da su verovatno opljačkani,

⁷⁹ Do tada jedina stradanja koja su mogla da odgovaraju takvom opisu upravo su bili britanski članovi misije „Hidra, Aterton i O'Donovan.

⁸⁰ TNA, FO536-8/12, *File Liaison Mission Tito*. Kada smo 2018. obavljali istraživanje u TNA, uočili smo da je i dalje bilo dokumenata iz tog dosijea koji nisu bili dostupni javnosti, što je bilo propisno naznačeno u arhivističkoj napomeni.

mada se ne navodi od koga.⁸¹ S druge strane, komunistička historiografija navodi da svu krivicu za njihov nestanak i ubistvo snosi lokalni komandant JVuO, Spasoje Dakić.⁸² Na osnovu dostupnih saznanja, ne može se, međutim, isključiti ni mogućnost da su partizanske potere ipak sustigle Atertona i O'Donovana, možda i uz prećutnu saglasnost Spasoja Dakića, čiji je rođak bio tadašnji sekretar KPJ za Crnu Goru i Boku, Radoje Dakić, koji je docnije proglašen za narodnog heroja. Posebno je intrigantna uloga generala Novakovića u celom slučaju, na šta upućuju i Uzelčeve pretpostavke iznete Plećašu.

Kada se sagledaju mogući motivi, jedino je sigurno da Mihailoviću i JVuO, nestanak Atertona nikako nije mogao ići u prilog, posebno zato što britanski članovi misije Hidra nikada nisu ni stigli do jedinica JVuO, što im je bio nesumnjiv zadatak. Takođe, i pored nesuglasica sa kapetanom Hadsonom, Mihailović i JVuO prema britanskim dokumentima nikada nisu bili okrivljeni ni za jedan nestanak niti pogibiju britanskih savezničkih oficira, čak su poznati primeri da su svojim životima ih branili.⁸³ Čak i kada je sam Mihailović imao veoma oštar i produbljen sukob sa jednim od savezničkih oficira (Robertson/Radojević) u svojoj blizini, on je naredio da se taj oficir čuva po svaku cenu, a ovaj je nastradao kasnije među partizanima, kojima je prebegao. Saveznički oficiri koji su delovali među jedinicama JVuO, imali su povlašćeni status, i veliku slobodu rada, kretanja i delovanja. To je, uostalom, opšte mesto u njihovim brojnim svedočenjima nakon rata.

S druge strane NOP je taj koji je primenjivao bitno drugačiji pristup prema savezničkim oficirima koji su dolazili sa Zapada. Odnos vlasti nove Jugoslavije prema savezničkim misijama u vremenu oslobođenja Srbije i drugih delova Jugoslavije može se pratiti od početka tih operacija u septembru mesecu 1944. godine. Tada je svim američkim i većini britanskih oficira u partizanskim štabovima štrogo ograničeno kretanje.⁸⁴ Britanske i američke misije u Sloveniji stavljene su u neku vrstu kućnog pritvora, a bio im je ograničen svaki kontakt sa partizanskim komandama kod kojih su bili akreditovani. Nadzor nad njihovim kretanjem i kontaktima bio je do krajnjih granica pojačan. Oni više nisu mogli da prikupljaju nikakve obaveštajne podatke, ni od lokalnog stanovništva, niti od zarobljenih Nemaca, a nije im bio omogućen ni kontakt sa spasenim savezničkim pilotima.⁸⁵

Ostaje otvoreno pitanje šta se desilo sa Atertonom i O'Donovanom, na koje i dalje, na osnovu dokumenata više arhiva, nije moguće dati precizan odgovor. S većom pouzdanošću se može odgovoriti na pitanje šta im se nije desilo. Najverovatnije su ubijeni ili svakako poginuli, ali da li od ruke Dakića (opšteprihvaćeno mesto) koji je radio sam i iz najnižih pobuda (što je i inicijalna Mihailovićeva pretpostavka, a ta-

⁸¹ TNA, HS 9-59-3, DH930/Pers/7988 10 January 1945.

⁸² TNA, HS 9-59-3, DH930/Pers/7988 10 January 1945.

⁸³ Ratomir Milikić, „Prilozi za proučavanje srpsko-poljskih odnosa u Drugom svetskom ratu kroz memoarsku građu na srpskom jeziku“, *Jugoslavija i Poljska: veze i međusobni odnosi u XX veku*, (Beograd–Bidgość: Institut za savremenu istoriju–Istorijski fakultet Univerziteta Kazimira Velikog 2022), 193–214.

⁸⁴ O sudbini poručnika vojske SAD E. Kremera u Srbiji septembra 1944. godine videti u: Momčilo Pavlović, „Očevidac građanskog rata u Srbiji: Elsfort Kramer, poručnik, član Američke misije „Rendžer“ u Srbiji pod pukovnikom Mekdaelom“ *Istorija 20. veka*, br. 1 (2007), 167–184.

⁸⁵ К. Николић, *н. д.*, 334.

ko je glasio i najraniji odgovor novih jugoslovenskih vlasti). Da li je Spasoje Dakić radio sam, ili u dogovoru sa generalom Novakovićem, što sugerise više autora, ili pak sa samim komunistima, ostaje u domenu nagađanja.

Misterija je i oko radio-stanice, koja nije bila u funkciji od iskrcavanja pa sve do druge polovine aprila 1942. godine, kada je ostavljena u Foči prilikom bega. Da li je za njeno onesposobljavanje krivac bio Ivan Milutinović, ili su zadužili pokvarenu opremu, ostaće zauvek tajna. Takođe, nešto drugačije svetlo baca činjenica izneta kod Velebita da Aterton nije želeo da se posluži partizanskom radio-stanicom kad mu je bila ponuđena uz određene uslove da javi povoljne vesti o partizanima. To ipak ukazuje da nije podlegao žestokoj partizanskoj propagandi i indoktrinaciji, pa se tu javlja snažan motiv koji su partizanske jedinice mogle imati za njegov nestanak. Foča je pala tek početkom juna 1942. godine, tako da su partizanske snage odlučno kontrolisale tu oblast u nedeljama nakon nestanka Atertona i O'Donovana.

Novootkrivena svedočenja iz britanskih dokumenata, ma koliko delovala različito, suštinski ukazuju na nepoverenje partizanskih snaga prema Atertonu, koje je moglo zapečatiti njegovu sudbinu. Opet, takva svedočenja nisu odgovarala posleratnoj politici Britanije prema novoj Jugoslaviji, naročito posle sukoba Tita i Staljina, u kome je Zapad video mogućnost da pridobije Tita na svoju stranu, pa London više nije insistirao da se rasvetli očigledno tragična sudbina pripadnika britanske misije.

REFERENCE

- Bjelajac, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: INIS, 2004.
- Dedijer, Vladimir. *Dnevnik*, I. Beograd: Jugoslovenska knjiga, 1955.
- Dikin, F. V. D. *Bojovna planina*. Beograd: Nolit, 1973.
- Dornik Šubelj, Ljuba. „Novi podatki o misiji Clowder“. *Prispevki za novejšo zgodovino*, br. 2 (2022), 128–154.
- Latas Branko, i Milovan Dželebdžić. *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941–1945*. Beograd: BIGZ, 1979.
- Mackenzie, William. *The Secret History of S. O. E.* London: St Ermin's Press, 2000.
- Marjanović, Jovan. *Draža Mihailović – između Britanaca i Nemaca*. Zagreb–Beograd: Globus–Narodna knjiga–Prosveta, 1979.
- Milikić, Ratimir. „Evakuacija britanskog poslanstva u Kraljevini Jugoslaviji iz Boke Kotorske u aprilu 1941. godine“. *Istorija 20. veka*, br. 1 (2023), 83–98. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.mil.83-98>
- Milikić, Ratimir. „Prilozi za proučavanje srpsko-poljskih odnosa u Drugom svetskom ratu kroz memoarsku građu na srpskom jeziku“. *Jugoslavija i Poljska: veze i međusobni odnosi u XX veku*. Urednici: Bojan Dimitrijević, Andrej Zaćmiński i Nebojša Stambolija, 193–214. Beograd–Bidgość: Institut za savremenu istoriju–Istorijski fakultet Univerziteta Kazimira Velikog 2022. DOI: <https://doi.org/10.29362/2022.2619.mil.193-214>

- Nikolić, Kosta. *Saveznici i pokreti otpora u Jugoslaviji (1941–1945)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2009.
- Pavlović, Momčilo. „Očevidac građanskog rata u Srbiji: Elsfort Kramer, poručnik, član Američke misije 'Rendžer' u Srbiji pod pukovnikom Mekdauelom“. *Istorija 20. veka*, br. 1 (2007), 167–184.
- Pavlović, Stevan K. „Misija Stanislava Rapoteca u Jugoslaviji 1941–1942“. *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 2, (1997).
- Plećaš, Neđeljko. *Ratne godine*. Beograd: ISI, 2004.
- Plenča, Dušan, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1962.
- Tomasevich, Jozo. *Četnici u drugom svjetskom ratu: 1941–1945*. Zagreb: Liber, 1979.
- Velebit, Vladimir. *Sećanja*. Zagreb: Globus, 1983.
- Vilijams, Heder. *Padobranci, patrioti i partizani*. Beograd: Nolit, 2009.

THE FATE OF MAJOR ATHERTON AND THE ALLIED *HYDRA* MISSION IN 1942:
BETWEEN YUGOSLAV LITERATURE AND BRITISH SOURCES

Ratomir Milikić, PhD*

Summary

Experts, as well as a broader public, have mostly endorsed a decades-old stereotype that the ill-fated *Hydra* mission, which the Allies carried out in occupied Yugoslavia under Major Terence Atherton, was cursed by the greedy hand of a "Chetnik villain" thirsty for English blood and a good amount of gold. Based on documents from British sources, this paper is providing a new angle.

The *Hydra* mission, a mixed British-Yugoslav venture that must be viewed as an inseparable part of a joint undertaking with the Yugoslav *Hena* mission, too, was led by Major Terence Atherton, well-acquainted with Yugoslav circumstances and recruited during the war. It was in a peculiar way that the mission reached occupied Yugoslavia in January 1942, right after the Uprising had been crushed and a civil war erupted between two resistance movements in the country - onboard a submarine, the *Hydra* team landed on the Montenegrin coast, near Perazića Do.

Although not all the details of Major Atherton's instruction have been revealed, the most reasonable assumption is that he was supposed to establish communication with General Mihailović and provide a genuine picture of the situation in the occupied country for the purposes of the Special Operations Executive (SOE) and the British authorities. Shortly after they had reached the Yugoslav soil, members of the Mission were interned by a People's Liberation Movement (NOP) unit. The commanding officer did not trust the foreigners introducing themselves as allies,

---

* Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History, Belgrade, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6412-3796>; E-mail: rasamilikic@gmail.com

preferring to liquidate them, but the orders arrived to escort them under guard to Tito in Foča, where the NOP headquarters was at that time. Seemingly a free man, but in fact under constant, strict surveillance by his Partisan escort, Atherton was able to meet and talk with the most prominent leaders of the Partisan movement. Tito tried to summarize the situation in the country and within the resistance movement as a treacherous crusade by the then dominant Yugoslav Army in the Homeland (JVuO) against the NOP. Tito would offer various pieces of information as evidence of his claims, but did not allow Atherton any spontaneous contact with the surroundings, not even with ordinary NOP fighters.

While in Foča, Atherton met Royal Yugoslav Army General Ljubo Novaković, who at that time had made a sort of pact with the NOP. The two escaped from Foča and the Partisans together, and according to British sources, Tito sent Slobodan Penezić Krcun after them, to "catch them at all costs." Krcun, running the kernel of the Department for the Protection of the People at the time, set out to accomplish the task.

In this chase, Major Atherton vanished, as did the gold he was carrying. General Mihailović ordered an urgent investigation right away, but as the war was nearing its end, Tito claimed in his contacts with the British that he, too, had conducted an investigation. The Partisan leader insisted that some of the JVuO units on the ground had liquidated the British major. This version, concocted by Tito and the NOP, has been gradually built up, expanded, and elaborated over time. In 1943 Tito was explicit that he had nothing to do with Atherton's disappearance, and at the end of 1944 he was already persuading the British side that the JVuO soldiers were to be blamed. In the following years and decades, even a presumed perpetrator was identified. The narrative peaked in the 1980s, when unexpected witnesses to Atherton's escape from Foča were found, remembering everything perfectly and eager to speak up nearly four decades after the tragic events.

On the other hand, the British tried to identify those responsible for Major Atherton's death. Internal SOE documents from the immediate post-war period suggest that the Partisans were the likeliest culprits, with a note though that insisting on it would be inopportune, as it might threaten the bilateral relationship that began to improve after 1948. Besides, an analysis of British documents reveals that several British officers with the NOP were killed or went missing in a manner very similar to how Atherton disappeared.

KEYWORDS: Atherton, Hydra mission, SOE, Mihailović, Partisan movement, Tito, Yugoslavia